

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการศึกษาเรื่อง “การนำเสนอเนื้อหาด้านศิลปวัฒนธรรมในหนังสือพิมพ์ไทยรายวัน” ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาใช้เป็นกรอบอ้างอิงในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม
2. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของหนังสือพิมพ์
3. ทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility Theory)
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม

ความหมายของศิลปวัฒนธรรม

คำว่า “ศิลปวัฒนธรรม” มาจากการรวมคำว่า “ศิลปะ” และ “วัฒนธรรม” เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดคำที่มีความหมายมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจรากศัพท์ของทั้ง 2 คำว่ามีความหมายที่แท้จริงอย่างไร

คำว่า “ศิลปะ” เป็นภาษาสันสกฤต พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้นิยามไว้ว่า หมายถึง ฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การทำให้วัตถุวิจิตรพิสดาร การแสดงออกซึ่งอารมณ์ สะเทือนใจให้ประจักษ์ด้วยสื่อต่าง ๆ อย่างเสียง เส้น สี ผิว รูปทรง เป็นต้น¹ นอกจากนี้ความหมายของศิลปะยังมีการให้ความหมายไว้ในอีกหลายความหมาย ดังต่อไปนี้

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์, 2546), น. 1101.

กรมศิลปากร² ได้ให้ความหมายของ “ศิลปะ” ว่าหมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น มีรูปแบบ มีความงามตามจินตนาการผนวกกับประโยชน์การใช้สอย เกิดเป็นงานหลายสาขา ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ประณีตศิลป์ นาฏศิลป์ และดนตรี

พระยาอนุมานราชธน (เสถียรโกเศศ)³ นักปราชญ์ท่านหนึ่งของไทย ได้กล่าวถึงความหมายของ “ศิลปะ” ไว้ว่าหมายถึง มนุษย์แรกเริ่มเดิมทีที่ไม่มีเครื่องนุ่งห่มและไม่มีที่อยู่อาศัย ตลอดจนสิ่งอื่น ๆ ก็ยังไม่มี เช่น อาหารเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ตนผลิตขึ้น ความเป็นอยู่ของมนุษย์ในระยะนี้มีลักษณะไม่ผิดแปลกไปจากสัตว์อื่น ต่อมาเมื่อมนุษย์มีความเจริญ เป็นวิวัฒนาการขึ้นแล้ว จึงรู้จักผลิตสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นใช้ เพื่อประโยชน์ความเป็นอยู่ของตน ในขั้นต้นก็ผลิตสร้างสิ่งเหล่านี้อย่างหยาบ ๆ ง่าย ๆ ครั้นเมื่อมนุษย์รู้จักผลิตขึ้นได้ดีกว่าเดิม มีความงาม ความเรียบร้อยตามที่ตนต้องการทางจิตใจเจริญเรื่อยเป็นลำดับมา

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.) ได้ให้ความหมายของ “ศิลปะ” ว่าหมายถึง ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปลักษณะต่าง ๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจ หรือความสะเทือนอารมณ์ตามอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือความเชื่อในลัทธิศาสนาโดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง และวรรณศิลป์ ทั้งในลักษณะวิจิตรศิลป์ และประยุกต์ศิลป์⁴

ส่วนคำว่า “วัฒนธรรม” เดิมทีเดียวเรียกว่า “พฤติธรรม”⁵ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Culture ซึ่งมีที่มาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า Cultura โดยพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น

² กรมศิลปากร, ๙๓ ปี แห่งการสถาปนากกรมศิลปากร (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), น. 8.

³ เสถียรโกเศศ, การศึกษาวรรณคดีสมัยในแง่วรรณศิลป์ (พระนคร: บรรณาการ, 2518), น. 36.

⁴ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา, ดัชนีบ่งชี้และเกณฑ์ประเมินคุณภาพด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน), 2548), น. 15.

⁵ ส. ศิวรักษ์, ชำระล้างเพื่อสร้างสรรค์ : วัฒนธรรมและสติปัญญาอย่างไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2545), น. 7.

นราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติคำว่า “วัฒนธรรม” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 และได้ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางราชการเป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2483 ซึ่งหมายถึง การเพาะปลูกหรือการปลูกฝัง⁶

เอ็ดเวิร์ด บี ไทเลอร์ (Edward B. Tylor)⁷ นักมานุษยวิทยาที่มหาวิทยาลัยออกฟอร์ด (Oxford University) ได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ว่าหมายถึง ผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เป็นสมาชิกของสังคม

ไคลด์ คลัคคอบห์น (Clyde Kluckhohn)⁸ นักมานุษยวิทยา ได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ว่า เป็นระบบที่ได้รับสืบทอดมาจากบรรพชน ซึ่งเป็นแบบของการดำเนินชีวิตที่เห็นจากภายนอก (explicit designs) และแบบที่อยู่ภายใน (implicit designs) ที่สมาชิกของกลุ่มหรือสังคมร่วมกันสร้างขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วยกิจกรรมทั้งหมด ความเชื่อ ค่านิยม

สำหรับในประเทศไทย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้บัญญัติให้ก่อตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ตราพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485⁹ ขึ้น ซึ่งได้ให้ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ว่า หมายถึง ลักษณะที่แสดงออกถึงความเจริญของงาน ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน

กรมศิลปากร¹⁰ ได้ให้ความหมายคำว่าของ “วัฒนธรรม” ไว้ว่าหมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต หรือรูปแบบแห่งพฤติกรรม ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นนับแต่อดีตและมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา

⁶ จำนงศ์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547), น. 15.

⁷ Edward B. Tylor, Primitive Culture Vol. I: Researches into the development of the Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom (London: John Murray, 1891), p. 1.

⁸ Alfred Kroeber and Clyde Kluckhohn, Culture: A Critical Review of Concept Definition (New York: Random House, 1952), p. 4.

⁹ เสถียร วิชัยลักษณ์, พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485 พร้อมด้วย พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติม พระราชกฤษฎีกา กฎ และประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติเวช, 2502), น. 2.

¹⁰ กรมศิลปากร, ๙๓ ปี แห่งการสถาปนากรมศิลปากร, น. 8.

ประกอบด้วย ศาสนา ภาษา กฎหมาย การปกครอง ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิธีการกินอยู่ การแต่งกาย การประกอบอาชีพ ภูมิปัญญา ฯลฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9¹¹ ได้ให้ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานคณะนาฏศิลป์จากกรมศิลปากร ที่จะเดินทางไปเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยที่ออสเตรเลีย เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2513 ว่า หมายถึง มีความเจริญมาเป็นเวลาช้านานต่อเนื่องมา และจนกระทั่งฝังอยู่ในสายเลือด และหมายถึงผู้ที่มีความคิดสูงด้วย

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)¹² กล่าวว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง ผลรวมของการ สัมผัสสิ่งสร้างสรรค์และภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

กาญจนา แก้วเทพ¹³ ได้ให้ความหมายคำว่าของ “วัฒนธรรม” ไว้ว่าหมายถึง วิธีชีวิต ทั้งมวลของสังคม ไม่ว่าจะเป็ชีวิตของคนกลุ่มใด หรือไม่ว่าจะเป็ชีวิตด้านแรงงานกายหรือ สมอง

นันทนา กปิลกาญจน์¹⁴ นักวิชาการและอาจารย์ทางด้านประวัติศาสตร์ ได้ให้ ความหมายคำว่าของ “วัฒนธรรม” ไว้ว่าหมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์คิดขึ้น หรือปรุงแต่ขึ้นจากสภาพ ธรรมชาติและเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มสังคมนั้น ๆ ตามปกติแล้ววัฒนธรรมนี้เราจะไม่มีการตัดสิน ว่าวัฒนธรรมใดดีกว่าอีกวัฒนธรรมหนึ่ง เพราะเหตุว่ามนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อช่วยในการ ดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมในส่วนต่าง ๆ ของโลกย่อม แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมต่าง ๆ

¹¹ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ ปีพุทธศักราช 2513 (กรุงเทพมหานคร: สำนักราชเลขาธิการ, 2513), น. 127.

¹² พระธรรมปิฎก, “ปาฐกถาพิเศษ 100 ปี พระยาอนุমানราชธน,” รายงานในการสัมมนาเรื่อง งานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ทบวงมหาวิทยาลัย ครั้งที่ 3 11 –13 ธันวาคม พ.ศ.2543 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ และท้องสนามหลวง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), น. 39.

¹³ กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสองวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานมูลนิธิภูมิปัญญา, 2539), น. 111 – 112.

¹⁴ นันทนา กปิลกาญจน์, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก (ฉบับปรับปรุง) (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2542), น. 5.

พันตรีประยูรต์ หลงสมบุญ¹⁵ ได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” ที่ต่างออกไปเล็กน้อยว่าหมายถึง ข้อ ภาวะ ความดี ความจริง ความแท้ เหตุ หรือสิ่งที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติเจริญรุ่งเรืองงอกงาม มีรากศัพท์มาจากคำ 2 คำ คือ วัฒน เป็นภาษามคธ (บาลี) และธรม เป็นภาษาสันสกฤต มาสมาสกันเป็น วัฒนธรม และใช้เป็นภาษาไทยในรูปของวัฒนธรรม เพราะหลักการเขียนภาษาไทยจะตัดตัวซ้อนคือ ๗ และแปลง ร ออกเป็น วรรณ และยังหมายถึง พฤติกรรม และสิ่งทีบุคคลในหมู่คณะผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน ตลอดจนเทคโนโลยีต่าง ๆ ก็ต้องเรียนรู้และนำมาประยุกต์ในการสร้างสรรค์ด้วย

จากนิยาม “ศิลปะ” และ “วัฒนธรรม” ที่นำมาเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน เพื่อสร้างความ เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยศิลปะเป็นตัวบ่งบอกความมีวัฒนธรรมอันดี¹⁶ จึงเกิดเป็นคำว่า “ศิลปวัฒนธรรม” ที่สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (สมศ.)¹⁷ ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง วัฒนธรรมแห่งศิลปะ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่เป็นภูมิปัญญาที่แท้จริงของชนในชาติ ซึ่งนอกเหนือจากลักษณะเล่นทางศิลปกรรมแล้ว ยังหมายรวมถึง ภาษา อาหาร การแต่งกาย กิริยา มารยาท จารีต ประเพณี และตำนาน เป็นต้น

วิรุณ ตั้งเจริญ¹⁸ ได้ให้ความหมายของ “ศิลปวัฒนธรรม” ว่าหมายถึง วัฒนธรรมในเชิงศิลปะ ศิลปะคือส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เป็นผลพวงหรือภาพสะท้อนของวัฒนธรรม ศิลปะอาจเป็นวัตถุหรือเป็นปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เหลือตกทอดอยู่ หลังจากที่วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่มีความค่าอย่างหนึ่งในสังคม ในอันที่จะสืบค้นจากศิลปวัตถุหรือศิลปะที่เป็นปรากฏการณ์ เพื่อแสวงหาความรู้สึนึกคิดและวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมแต่ละช่วงเวลา คำว่า “ศิลปะ” มีความหมายกว้าง ทั้งทัศนศิลป์ วรรณกรรม นาฏศิลป์

¹⁵ วาสนา บุญสม, ศิลปวัฒนธรรมไทย สบายใจจากอดีต (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปิรามิด, 2548), น.15 –16.

¹⁶ เจตนา นาควัชระ, อ้างถึงใน “การวิจัยด้านศิลปวัฒนธรรม,” รายงานการสัมมนาวิชาการ 10 – 11 กันยายน 2541 ณ อาคารวิจัยและการศึกษาต่อเนื่อง (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดตั้งสถาบันวิจัยศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2541), น. 8 – 9.

¹⁷ สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา, ดัชนีชี้วัดและเกณฑ์ประเมินคุณภาพด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม, น. 19.

¹⁸ วิรุณ ตั้งเจริญ, ศิลปวัฒนธรรม ศิลปกรรม และศิลปะชีพ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด, 2544), น. 31.

ดนตรี สถาปัตยกรรม รวมทั้งการประยุกต์ความงามไปสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ในชีวิต และการประยุกต์ไปสู่วิถีการดำรงชีวิต

ดังนั้น จากการสรุปนิยามต่าง ๆ ที่ผ่านมา “ศิลปวัฒนธรรม” หมายถึง การสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะและภูมิปัญญาทุกแขนง ที่เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นเพิ่มเติมจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งอาจจะอยู่ในลักษณะของรูปธรรมและนามธรรมก็ได้ ทั้งยังมีที่มาจาก การสั่งสมและสืบทอดมาจากมรดกทางสังคมในอดีตของแต่ละชนชาติหรือกลุ่มชน ที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงามและศีลธรรมอันดีของมนุษย์ อันเป็นผลผลิตที่คนในสังคมยอมรับและใช้เป็นของตนเองมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน รวมทั้งอาจเป็นวิถีชีวิตหรือสิ่งที่คนในสังคมร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายในสังคมนั้นได้

ประเภทของศิลปวัฒนธรรม

การแบ่งประเภทของศิลปวัฒนธรรม โดยส่วนใหญ่แล้วจะถูกกำหนดไว้ในภาพรวมของการศึกษาทางวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นหากต้องการศึกษาและแบ่งประเภทของศิลปวัฒนธรรม จึงควรทำความเข้าใจกับมิติหลัก คือ วัฒนธรรมก่อนจึงจะสามารถเข้าใจถึงรากแก้วของมิติรอง คือ ศิลปวัฒนธรรม ได้อย่างถ่องแท้

พระยาอนุমানราชชน (เสถียรโกเศศ)¹⁹ ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทอย่างกว้าง ๆ คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพกาย เพื่อความสะดวกสบายในการครองชีพ วัฒนธรรมประเภทนี้ ได้แก่ บัจฉัยเบื้องต้นในชีวิตประจำวัน 4 ประเภท และสิ่งอื่น ๆ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ ยานพาหนะ ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์ เป็นต้น

2. วัฒนธรรมทางจิตใจ สิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงาม ได้แก่ การศึกษาวิชาความรู้อันบำรุงความคิดทางปัญญา เช่น ศาสนา จรรยา ศิลปะ วรรณคดี กฎหมาย และระเบียบประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้สึทางจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายใจที่ผสมผสานอยู่ในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้

วัฒนธรรมทั้งสองประเภทย่อมเกี่ยวพันกันจะขาดเสียอย่างใดหนึ่ง หรือเน้นหนักไปทางใดทางหนึ่ง ก็จะไม่สมบูรณ์และไม่สมดุลกัน

¹⁹ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, วัฒนธรรมประจำชาติ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2531), น. 33 – 35.

คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ²⁰ ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 5 สาขา คือ

1. วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ภาษาเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายในการสื่อสารให้คนในกลุ่มหรือคนในชาติมีความเข้าใจร่วมกัน ซึ่งภาษาแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ ภาษาพูด และภาษาเขียน นอกจากนี้ภาษายังรวมถึงสัญญาณใด ๆ ที่ทำให้คนในกลุ่มหรือต่างกลุ่มสามารถเข้าใจร่วมกัน เช่น การท่าทาง หรือการใช้สัญญาณไฟ เป็นต้น

วรรณคดีเป็นสิ่งที่สะท้อนให้ทราบสภาพความรู้สึก อารมณ์ ความคิด ปรัชญา ค่านิยม สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเหตุการณ์ในช่วงต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์ ที่มีแบบแผนการเขียนภาษา 2 รูปแบบคือ ร้อยแก้ว และร้อยกรอง

2. วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม ที่เรียกว่า หัตถกรรมพื้นบ้าน

3. วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความคิด ความเชื่อ ศรัทธาในศาสนา ศีลธรรม และจริยธรรม

4. วัฒนธรรมทางจารีตหรือขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นเครื่องผูกพันคนให้อยู่ในกลุ่มเดียวกัน ทั้งในระดับชาติและในระดับท้องถิ่น ได้แก่ พระราชประเพณี จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี

5. วัฒนธรรมทางสุนทรียะ ได้แก่ ความงดงาม ความไพเราะ หมายถึง ศิลปสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ และสถาปัตยกรรม เป็นต้น

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์²¹ และวัฒน์ ภูวทิศ²² ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Material Culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ในรูปที่สามารถนำมาใช้เพื่ออำนวยความสะดวกสบายต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน อันได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ อาคารก่อสร้าง ที่อยู่อาศัย เครื่องแต่งกาย เครื่องยนต์ กลไก งานจิตรกรรม เป็นต้น

²⁰ เรื่องเดียวกัน., น. 38 – 44.

²¹ จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, น. 20.

²² วัฒน์ ภูวทิศ, "การวิเคราะห์บทบาทหนังสือพิมพ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย,"

(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), น. 35 – 36.

2. วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Non-material Culture) เป็นวัฒนธรรมที่ไม่มีรูปร่างเป็นตัวเป็นตน เป็นนามธรรมอันประกอบด้วย บรรทัดฐาน สถาบัน ค่านิยม แนวความคิด ประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ ที่ผสมผสานอยู่ในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้

ส่วนประเภทของ “ศิลปวัฒนธรรม” ไม่ได้มีการแบ่งประเภทที่เป็นรูปธรรมที่เป็นแบบแผน แต่จากในวิทยานิพนธ์ของอิสริย์ อชพงศสิน²³ ได้ประยุกต์เนื้อหาศิลปวัฒนธรรมของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)²⁴ และงานของสมคิด ไซติกวณิชย์²⁵ โดยจัดแบ่งเนื้อหาออกเป็น 9 ประเภท ดังนี้

1. โบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ

โบราณสถาน คือ สิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ มีลักษณะที่เห็นรูปทรงชัดเจน เช่น ปราสาท พระราชวัง วัง กำแพง ประตู บ่อม ค่าย หรือที่เห็นรูปทรงไม่ชัดเจน ได้แก่ คูน้ำ คันดิน ถนนโบราณ แหล่งเตาเผา เนินดินที่ปกคลุมซากของเจดีย์วิหาร เนินดินที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ชุมชน เช่น บ้านเรือนหรืออนุสรณ์สถานต่าง ๆ อันเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

โบราณวัตถุ คือ สิ่งของที่ทำจากสิ่งมีชีวิต เช่น ไบลาน กระดาษ ผ้า หนังสือตัวอักษร กระจกสี หรือสิ่งของที่ทำจากสิ่งไม่มีชีวิต ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา แก้ว โลหะ รวมถึงซากสิ่งมีชีวิต เช่น โครงกระดูก และโครงสัตว์

ศิลปวัตถุ คือ สิ่งที่น่าด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงทางศิลปะ

2. ประวัติศาสตร์ไทย

เรื่องราวในอดีตของชาติไทย ไม่ว่าจะเป็นประวัติบุคคล ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ ประวัติศาสตร์ศาสนา แนวคิด ลัทธิพิธี และประวัติศาสตร์สังคม การเมือง การปกครอง

²³ อิสริย์ อชพงศสิน, “บทบาทนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในการสื่อสารด้านศิลปวัฒนธรรมไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น. 29 – 32.

²⁴ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, แผนแม่บทปรัณรงค์วัฒนธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร: นีลนารากการพิมพ์, 2537), น. 4 – 5.

²⁵ สมคิด ไซติกวณิชย์, “แนวทางการอนุรักษ์มรดกไทย,” รายงานในการสัมมนาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์: ผู้นำสังคมในการอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), 156 – 158.

3. ศิลปกรรม

รวมความหมายถึงผลงาน ประติมากรรม ภาพพิมพ์ ภาพถ่าย สถาปัตยกรรม และจิตรกรรมร่วมสมัย รวมถึงจิตรกรรมแนวประเพณีซึ่งมีอยู่ในวัดเป็นส่วนใหญ่ เช่น งานเขียนลายรดน้ำ ภาพเขียนตู้พระธรรม จิตรกรรมฝาผนังในผนังพระอุโบสถ พระวิหาร งานจิตรกรรมในสมุดไทย โบราณ เช่น หนังสือตำราพิชัยสงคราม ตำรายาแผนโบราณ ตำราชลัษณ์ ภาพพระบฏ เป็นต้น

4. ขนบธรรมเนียมประเพณี

ประเพณีเฉพาะบุคคลในแต่ละท้องถิ่น ได้แก่ การเกิด การโกนจุก การหมั้น การแต่งงาน การบวช การขึ้นบ้านใหม่ การทำบุญอายุ-เสเดาะเคราะห์ การเสียผี เป็นต้น

ประเพณีส่วนรวม ได้แก่ ประเพณีทางศาสนาต่าง ๆ เช่น ในศาสนาพุทธ มีประเพณีทำบุญตักบาตร ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประเพณีตรุษ-สงกรานต์ สารท ลอยกระทง ประเพณีรื่นเริงอื่น ๆ ตามเทศกาล เช่น ประเพณีแข่งเรือยาว ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีชักพระ ประเพณีแห่ผ้าขึ้นพระธาตุ เป็นต้น

5. ภาษาและวรรณกรรม

ภาษาเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความรู้ความเข้าใจระหว่างบุคคลในสมัยโบราณด้วยตนเอง และระหว่างบุคคลสมัยโบราณกับคนปัจจุบัน มรดกทางภาษาที่หลงเหลือส่วนมากมักแสดงออกในรูปของภาษาเขียน เช่น ผลงานประพันธ์ งานวรรณกรรมต่าง ๆ

ภาษาเขียนมีพัฒนาการแตกต่างกันไปในแต่ละภาคแต่ละท้องถิ่น ภาษาเขียนที่พบจะอยู่ในรูปของจารึก คัมภีร์โบราณ สมุดไทย สมุดข่อย ซึ่งภาษาที่ใช้มีทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาเขมร ภาษาไทย ภาษามอญ โดยใช้ภาษาแบบต่าง ๆ เช่น ตัวอักษรไทย อักษรขอม หรือมอญโบราณ เป็นต้น

ทางด้านภาษาพูด นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงออกถึงความ เป็นกลุ่ม เป็นภาค หรือเป็นท้องถิ่นแตกต่างกันออกไปในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เช่น ภาษาพูดแบบท้องถิ่น สุพรรณบุรี ภาษาพูดแบบท้องถิ่นภาคใต้ ภาคอีสาน เป็นต้น

6. ศิลปะการแสดง และการละเล่นพื้นบ้าน

ศิลปะการแสดงของไทยเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ได้แก่ ดนตรีไทย การเล่นเพลงพื้นเมือง เพลงอีแซว เพลงเย้ย เพลงปรบไก่ เพลงเกี่ยวข้าว โนราห์ หนังตะลุง ร่องเง็ง ลิเก ไซน หุ่นกระบอก หนังใหญ่ ลำตัด ส่วนศิลปะการแสดงในปัจจุบัน โดยมากเป็นประเภท ละคร และภาพยนตร์ เป็นต้น

7. การแต่งกายไทย

การส่งเสริมให้เกิดความนิยมในการแต่งกายไทย สวมใส่เสื้อผ้าแบบไทยตามวาระโอกาส รวมทั้งเห็นคุณค่าของผลิตภัณฑ์เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของไทย ซึ่งผลิตโดยภูมิปัญญาของคนไทย เช่น ผ้าซิ่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหม ชุดราชปะแตน โจงกระเบน ชุดไทยจักรี เป็นต้น

8. ค่านิยม คุณธรรม และจริยธรรม

ค่านิยมเป็นสิ่งที่มีความควรแก่การกระทำ นายก่อง และเห็นว่าถูกต้อง ดังนั้นค่านิยมที่โดดเด่นในสังคมไทย อาทิเช่น ความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เชื่อในเรื่องบุญกรรมคำสั่งสอนทางศาสนา เชื่อถือโชคลาง ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความกตัญญูรู้คุณ การอ่อนน้อมต่อผู้อาวุโส ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น

9. วิถีชีวิตและภูมิปัญญา

เป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของแต่ละสังคม การประกอบอาชีพ การปลูกข้าวโดยใช้กระบือไถนา การทำเครื่องมือดักจับสัตว์ การใช้ในตองห่ออาหาร รวมถึงการใช้สติปัญญาความสามารถของตนแนวทางที่ถูกต้อง รู้จักการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดคุณค่า เช่น ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาอาหารไทย การแพทย์แผนไทย สมุนไพรไทย เป็นต้น

ดังนั้น จากการศึกษาานิยาม ที่มา และประเภทเนื้อหาของ “ศิลปวัฒนธรรม” ดังกล่าว จึงได้แบ่งประเภทของศิลปวัฒนธรรม เพื่อใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ “การนำเสนอเนื้อหาด้านศิลปวัฒนธรรมในหนังสือพิมพ์ไทยรายวัน” ในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. โบราณศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ โบราณสถาน

โบราณศิลปวัตถุ (Artifacts) คือ สิ่งของที่มนุษย์ประดิษฐ์หรือดัดแปลงขึ้นมาจากวัสดุธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่เมื่อเคลื่อนย้ายแล้วไม่เปลี่ยนแปลงรูปร่าง ได้แก่ ภาชนะดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้หิน ลูกปัด ฯลฯ

โบราณวัตถุ คือ สิ่งของที่ทำจากสิ่งมีชีวิต เช่น ไบรอน กระดาศ ผ้า หนังสือตัวงาช้าง กระดุกสัตว์ หรือสิ่งของที่ทำจากสิ่งไม่มีชีวิต ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา แก้ว โลหะ รวมถึงซากสิ่งมีชีวิต เช่น โครงกระดูก และซากฟอสซิล (Fossil)

โบราณสถาน คือ สิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ มีลักษณะที่เห็นรูปทรงชัดเจน เช่น ปราสาท พระราชวัง วัง กำแพง ประตู ป้อม ค่าย หรือที่เห็นรูปทรงไม่ชัดเจน ได้แก่ คูน้ำ คันดิน ถนนโบราณ แหล่งเตาเผา เนินดินที่ปกคลุมซากของเจดีย์วิหาร เนินดินที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ชุมชน เช่น บ้านเรือนหรืออนุสรณ์สถานต่าง ๆ อันเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ยังรวมความหมายถึง ผลงาน สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาพพิมพ์ และภาพถ่ายที่ร่วมสมัย รวมถึงจิตรกรรมแนวประเพณีซึ่งมีอยู่ในวัดเป็นส่วนใหญ่ เช่น

งานเขียนลายรดน้ำ งานลงรักปิดทองบนตู้พระไตรปิฎก จิตรกรรมฝาผนังในผนังพระอุโบสถ พระวิหาร งานจิตรกรรมในสมุดไทย โบราณ เช่น คัมภีร์ทางศาสนา ตำราพิชัยสงคราม ตำราคชลักษณ์ ภาพพระบฏ เป็นต้น

2. งานเขียนทางประวัติศาสตร์

งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงของเรื่องราวในอดีตของแต่ละชาติ และความทรงจำของชาติ ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติหรือชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ ประวัติศาสตร์ศาสนา และประวัติบุคคล

3. ขนบธรรมเนียมประเพณี

ขนบธรรมเนียมประเพณี คือ สิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านานจนกลายเป็นระเบียบแบบแผนสืบต่อกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน ที่มีส่วนในการกำหนดแนวทางสังคม ยึดเหนี่ยวสังคม เพื่อให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความรู้สึกคล้ายกัน หรือเป็นแนวทางที่บุคคลในสังคมถือปฏิบัติร่วมกันจนเป็นปกติวิสัย

ประเพณีเฉพาะบุคคลในแต่ละท้องถิ่น ได้แก่ การเกิด การโกนจุก การหมั้น การแต่งงาน การบวช การขึ้นบ้านใหม่ การทำบุญอายุ-สะเดาะเคราะห์ การเสียผี เป็นต้น

ประเพณีส่วนรวม ได้แก่ ประเพณีทางศาสนาต่าง ๆ เช่น ในศาสนาพุทธ มีประเพณีทำบุญตักบาตร ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประเพณีตรุษ-สงกรานต์ สารท ลอยกระทง ประเพณีรื่นเริงอื่น ๆ ตามเทศกาล เช่น ประเพณีแข่งเรือยาว ประเพณีแห่เทียนพรรษา ประเพณีชักพระ ประเพณีผีตาโขน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังรวมถึง นาฏศิลป์ และศิลปะการแสดง หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ ที่สามารถรับรู้ได้จากลีลาท่าทางการเคลื่อนไหวและเสียง อันเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความรู้สึก และเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งประกอบไปด้วย ดุริยางคศิลป์ นาฏยศิลป์ การละเล่นพื้นเมือง ซึ่งเป็นมรดกที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษของชนชาตินั้น ๆ

4. วรรณกรรม

วรรณกรรม หมายถึง งานประพันธ์ที่แต่งขึ้น อันประกอบด้วยศิลปะแห่งการนิพนธ์อันประณีต และเนื้อเรื่องมีอำนาจจิตใจให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ โดยจัดเป็นศิลปะทางมโนภาพที่แสดงออกโดยใช้ตัวอักษรเป็นสื่อสัญลักษณ์ มีทั้งลักษณะที่เป็นร้อยแก้ว และร้อยกรอง

5. ภูมิปัญญา

รูปแบบการดำเนินชีวิตของแต่ละสังคม การประกอบอาชีพ การแต่งกาย อาหาร การกิน รวมถึงการใช้สติปัญญาความสามารถในแนวทางที่ถูกต้อง รู้จักการนำทรัพยากรที่มีอยู่ มาใช้ให้เกิดคุณค่า เช่น ภูมิปัญญาอาหารไทย การแพทย์แผนไทย เป็นต้น

ดังนั้น ในการศึกษาเนื้อหาทางด้านศิลปวัฒนธรรมในหนังสือพิมพ์ไทยรายวันในครั้งนี้ จึงมุ่งที่จะศึกษาประเภทของเนื้อหาทางด้านศิลปวัฒนธรรมทั้ง 5 ประเภท ได้แก่ โบราณศิลปวัตถุ โบราณวัตถุสถาน งานเขียนทางประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณกรรม และ ภูมิปัญญา

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของหนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์ถือเป็นสื่อมวลชนที่มีบทบาทและอิทธิพลมากประเภทหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคม ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม นอกจากนั้นสื่อมวลชนยังจัดเป็นสื่อที่มีความคงทนถาวร และสามารถใช้เป็นเอกสารอ้างอิงและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ผ่านทางเนื้อหาและภาพข่าวในหน้าของหนังสือพิมพ์

บทบาทหน้าที่หลักของหนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์เป็นสื่อมวลชนประเภทหนึ่งจึงต้องปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม (Social Perspective of Mass Communication) ตามแนวคิดของ ฮาโรลด์ ลาสเวลล์ (Harold D. Lasswell) นักรัฐศาสตร์ชาวสหรัฐอเมริกา ที่เสนอว่าหน้าที่ต่าง ๆ ของสื่อมวลชนที่กำลังแสดงบทบาทอยู่นั้นเป็นหน้าที่ที่เคยมีมาแล้วในอดีต เพียงแต่เปลี่ยนตัว “คนเล่น” เท่านั้น หน้าที่พื้นฐานของสถาบันสื่อมวลชนต้องเป็นไปตามความต้องการของระบบสังคมใหญ่คือ รักษาเสถียรภาพของสังคม โดยได้แบ่งหน้าที่ของสื่อมวลชนไว้ 3 ประการ²⁶คือ

1. สังเกตการณ์และรายงานสภาพแวดล้อม (Surveillance of the Environment) เป็นการคอยสอดส่องดูแล สังเกตการณ์ เสาะแสวงหาข่าวสาร เรื่องราว หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับ

²⁶ Harold D. Lasswell, The Structure and Function of Communication in Society. The Communication of Ideas (New York: Harper & Brothers, 1948), p. 37.

สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกสังคม โดยการรายงานข่าว (News Reporting) หรือแจ้งข่าวสาร (Information) แก่สมาชิกในสังคม

2. ประสานส่วนต่าง ๆ ของสังคมให้สัมพันธ์กันเพื่อปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม (Correlation of the Part of Society) โดยการศึกษารายละเอียดของเหตุการณ์และเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างรอบคอบ และอธิบายให้สมาชิกในสังคมได้เข้าใจ เป็นการกระตุ้นให้มีปฏิกิริยาได้ตอบเท่ากับ มีหน้าที่ในการชักจูง (Persuasion) หรือบทบรรณาธิการ (Editorial)

3. การถ่ายทอดมรดกทางสังคมและวัฒนธรรมไปยังอนุชนรุ่นต่อไป (Transmission of the Social Heritage) คือ การกระจายความรู้ ความคิดเห็น ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคม จากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่งต่อไป เพื่อไม่ให้เกิดการสูญหาย ซึ่งคือ หน้าที่ด้านการให้การศึกษา (Educational Function)

นอกจากนี้ ชาร์ล ไรท์ (Charles R. Wright)²⁷ ยังได้เพิ่มหน้าที่ประการที่ 4 คือ การให้ความบันเทิง (entertainment) เข้าไปด้วย ทำให้เห็นได้ว่าหนังสือพิมพ์นั้นเป็นสื่อหนึ่งที่มีอิทธิพลมากต่อการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้อ่าน และประชาชนในสังคมทั่วไป เพราะเป็นสื่อที่ให้คนต่างชุมชน ต่างสถานที่ ได้สื่อสารรับเอาวัฒนธรรม ถ่ายทอด ทศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ ถิ่นมรดกของสังคม ข้อปฏิบัติที่ดีสู้กันและกันได้ จากการเป็นผู้ที่คัดเลือกและกำหนดประเด็นข่าวมาเสนอต่อสังคมในฐานะผู้เฝ้าประตูข่าวสารนั่นเอง

มาลี บุญศิริพันธ์²⁸ ได้นำเสนอบทบาทหน้าที่หลักของหนังสือพิมพ์ไว้ว่า หนังสือพิมพ์มีบทบาทหน้าที่หลักในการรายงานข่าว โดยหนังสือพิมพ์เป็นกิจการที่เกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของสังคม ดังนั้นจึงต้องรับใช้สังคมทั้งทางด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และการนำเสนอเนื้อหาต่าง ๆ ที่ให้คุณให้โทษต่อผู้รับสารไปพร้อม ๆ กัน จึงเป็นภาระหน้าที่สำคัญที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่หนังสือพิมพ์จะต้องพยายามเป็นผู้ชี้แนะ ยกย่องระดับความคิดและความรู้ของสาธารณชน และเป็นกระจกสะท้อนความจริงของสังคม โดยภาระหน้าที่ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดในความรับผิดชอบของหนังสือพิมพ์ในประเทศในระบอบประชาธิปไตย เช่น ในประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะหน้าที่หลัก 4 ประการคือ

²⁷ Charles R. Wright, People, Society and Mass Communications (New York: Free Press, 1964), pp. 91 – 109.

²⁸ มาลี บุญศิริพันธ์, หลักการทำหนังสือพิมพ์เบื้องต้น (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประกายพริก, 2537), น. 2 – 5.

1. หน้าที่ในการให้ข่าวสาร (to inform) ถือเป็นหน้าที่หลักที่หนังสือพิมพ์จะต้องแสดงหาข้อเท็จจริง (fact) มารายงานให้ประชาชนได้ทราบ โดยนำเสนอออกมาในลักษณะของข่าว บทความ สารคดี และคอลัมน์ต่าง ๆ อย่างเหมาะสม โดยสิ่งที่สำคัญของเนื้อหาของสารที่จะนำเสนอทางหนังสือพิมพ์นั้นคือต้องเป็นข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง ครบถ้วน ชัดเจน เทียบตรง และเป็นธรรม

2. หน้าที่ในการให้ข้อเสนอแนะ (to give opinion) การให้ข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็นนี้จะต้องไม่ใช่ข้อเสนอแนะในการรายงานข่าวเพราะการนำเสนอข่าวจะต้องเป็นการนำเสนอในความเป็นจริงล้วน ๆ ส่วนการให้ข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็นนี้จะเป็นการความคิดเห็นต่อข่าวหรือเหตุการณ์ที่ได้นำเสนอผ่านไปแล้ว ผ่านทางคอลัมน์อื่น ๆ เช่น บทบรรณาธิการ บทความ บทวิจารณ์ เป็นต้น โดยหน้าที่นี้จะมุ่งให้ความรู้ ความเข้าใจ และความกระจ่างแก่ผู้รับสาร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำมาพิจารณาให้คลายตาม ดังนั้นสิ่งที่สำคัญของการให้ข้อเสนอแนะจึงต้องกระทำอย่างเป็นกลาง (objective) และเป็นธรรม เพราะความคิดเห็นของผู้เขียนอาจส่งผลกระทบต่อทัศนคติของผู้รับสารที่จะคลายตามหรือขัดแย้งก็ได้

3. หน้าที่ในการให้ความบันเทิง (to entertain) การนำเสนอความบันเทิงในหน้าหนังสือพิมพ์เป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดของผู้รับสาร โดยเฉพาะข่าวสารเกี่ยวกับความบันเทิงจะได้รับความนิยมจากผู้อ่านมากกว่าข่าวสารประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะความบันเทิงที่แฝงอยู่ในการ์ตูนล้อการเมือง บทความ สารคดี บทวิจารณ์ หรือคอลัมน์เกี่ยวกับกิจกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น การท่องเที่ยว การละเล่น ตอบปัญหาส่วนตัว ดนตรี หรือศิลปวัฒนธรรม ก็มีส่วนทำให้หนังสือพิมพ์ตอบสนองหน้าที่นี้ได้เป็นอย่างดี ไม่เพียงเฉพาะเนื้อหาในหน้าบันเทิงเท่านั้น

4. หน้าที่ในการเป็นสื่อโฆษณา (to Advertise) เป็นหน้าที่ที่ดูเหมือนจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ในสังคมทุนนิยม เพราะผลจากการแข่งขันทางธุรกิจการค้า หนังสือพิมพ์จึงมีหน้าที่ให้บริการแก่ผู้ผลิตสินค้าและผู้บริโภค โดยเป็นสื่อกลางในการให้ข้อมูลข่าวสารในการนำเสนอสินค้า เพื่อให้ผู้บริโภคได้มีทางเลือกและโอกาสในการตัดสินใจในการเลือกบริโภคสินค้า ดังนั้นโฆษณาในหนังสือพิมพ์จึงถือเป็นหน้าที่หนึ่งในการบริการชุมชนของสื่อมวลชน

รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาในหนังสือพิมพ์

เนื้อหาในหนังสือพิมพ์จำแนกตามรูปแบบการนำเสนอได้ดังต่อไปนี้

ข่าว หมายถึง รายงานของเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่น่าสนใจมิใช่เพียงเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเท่านั้น แต่ข่าวจะเป็นเรื่องราวที่มีคนรายงานมาให้เราทราบ สารสำคัญของข่าว

ต้องเป็นรายงานของเหตุการณ์ปัจจุบันที่ผู้สื่อข่าวและบรรณาธิการเห็นพ้องต้องกันว่าประชาชนควรรับทราบ ทั้งผู้สื่อข่าวและบรรณาธิการข่าวจึงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างมากในการตัดสินใจและวินิจฉัยว่าเหตุการณ์ใดควรได้รับทราบหรือไม่²⁹ แต่ข่าวนี้ไม่รวมถึงข้อคิดเห็นเหตุการณ์ในอดีตที่ยังไม่ได้มีผู้รายงานหรือนำเสนอ หรือเหตุการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นหรือมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

บทความ (Article) อาจตีความหมายได้สองนัย ความหมายอย่างแรกเป็นที่เข้าใจกันหมายถึง ความเรียงที่เสนอเรื่องราวต่าง ๆ อันเป็นจริงมิใช่เรื่องสมมติ เขียนขึ้นด้วยท่วงทำนองมีลีลาการเขียนที่ค่อนข้างเอาจริงเอาจัง มีสาระ แก่นสาร อ่านแล้วได้ความคิดเพิ่มเติม มิใช่เรื่องเลื่อนลอย มีทัศนะข้อคิดเห็น ข้อวินิจฉัยของผู้เขียนแทรกอยู่³⁰ โดยนัยนี้อาจหมายถึงบทวิชาการ บทวิเคราะห์เหตุการณ์ และถ้าพิจารณาเรื่องการนำเสนอเรื่องและจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันไป

บทความเป็นข้อเขียนที่มีลักษณะบางอย่างที่เหมือนกันและแตกต่างกันกับเรียงความ ส่วนที่เหมือนกันคือที่ค้ำนำ เนื้อเรื่อง และสรุป ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันกับเรียงความตรงที่เรียงความมุ่งแสดงความรู้ ความคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้นเพียงอย่างเดียว แต่บทความเขียนขึ้นเพื่อเสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นข้อเขียนที่แสดงออกซึ่งความรู้ ความคิดเห็นในเรื่องทั่วไป และมักจะเกี่ยวกับข่าวสำคัญ ๆ ในระยะนั้น³¹ ถึงแม้ว่าบทความเป็นงานเขียนที่ผู้เขียนพิจารณาการนำเสนอตามความสนใจของผู้อ่านเป็นสิ่งสำคัญ แต่เรื่องราวในหนังสือพิมพ์ที่บทความส่วนใหญ่นำเสนอจะต้องเป็นกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม โดยผู้เขียนจะนำเสนอประเด็นปัญหาที่ขัดแย้งของคู่กรณีทั้งสองฝ่าย และนำเสนอประเด็นหลัก ๆ ที่สำคัญเท่านั้น ซึ่งทำให้บทความเป็นงานเขียนที่สำคัญและคู่ควรอยู่ในหนังสือพิมพ์มาโดยตลอด³²

²⁹ มาลี บุญศิริพันธ์, หลักการทำหนังสือพิมพ์เบื้องต้น, น. 18 – 19.

³⁰ อัญชลี ทองเอม, การพัฒนาการเขียน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2540), น. 180 – 182.

³¹ กันทิมา ธนะโสภณ, เอกสารการสอนชุดวิชา การข่าวชั้นสูงและการบรรณาธิการสาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, หน่วยที่ 8 -15 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2548), น. 393.

³² English Earl, Scholastic Journalism (Iowa: USA, 1978), p. 281.

สารคดี (Features) หมายถึง ข้อมูลข่าวสารที่ถูกรวบรวมในลักษณะของการเขียนที่เป็นเรื่องจริง (Non-Fiction) เรียบเรียงอย่างสละสลวย โดยเน้นองค์ประกอบของความสนใจของมนุษย์มากกว่าองค์ประกอบของความสด

สารคดีสามารถแบ่งประเภทและแหล่งที่มาของประเด็นในการนำเสนอ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้³³ สารคดีเชิงข่าว (News Feature) คือสารคดีเกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบัน อาจเป็นข่าวที่กำลังอยู่ในความสนใจของประชาชน การนำเสนอในรูปแบบสารคดีอาจไม่ทันเหตุการณ์เท่ากับการเสนอข่าว แต่มีองค์ประกอบของทันเวลา (Timeliness) ไม่ถึงกับล้าสมัย เหตุการณ์นั้นยังอยู่ในความคิดคำนึงของประชาชน สารคดีเชิงข่าวอาจไม่ได้อยู่ในความสนใจของคนทั่วไป (Human Interest Perspective) ผู้เขียนสารคดีจะเน้นที่ผลกระทบของเหตุการณ์ เสนอประเด็น มุมมองข้อสังเกต หรือข้อมูลที่น่าสนใจซึ่งมากกว่าที่ข่าวนำเสนอ สารคดีความสนใจทั่วไป (Human Interest Feature) คือ สารคดีที่ไม่จำเป็นต้องมีคุณค่าทางข่าวแฝงอยู่ด้วยเสมอไป ไม่จำเป็นต้องเสนอให้ทันเวลาอย่างรวดเร็วเท่ากับสารคดีเชิงข่าว แต่มีคุณสมบัติในทางเร้าอารมณ์ตามธรรมชาติของปวงชน บางคนเรียกสารคดีประเภทนี้ว่าสารคดีที่ไม่ใช่ข่าว จะนำเสนอเมื่อไรก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม และเนื้อที่ของหน้ากระดาษ

บทบรรณาธิการ³⁴ (Editorial) เป็นการนำเสนอคอลัมน์ที่แสดงถึงทัศนคติความคิดของหนังสือพิมพ์แต่ละฉบับต่อเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น แสดงจุดยืนของหนังสือพิมพ์โดยตรง มีลักษณะเป็นความเรียงสั้น ๆ (Short Essay) โดยบทบรรณาธิการหรือบทนำ คือความคิดเห็นต่อเหตุการณ์หนึ่งโดยผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบคอบและยุติธรรม ชี้แนะทางออกที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นกลาง หน้าบทบรรณาธิการ (Editorial Page) เป็นส่วนสำคัญที่สุดส่วนหนึ่งของหนังสือพิมพ์ ซึ่งสะท้อนให้ผู้อ่านได้ทราบและเข้าใจถึงความเป็นไปของกระแสข่าว ทัศนะ และนโยบายของหนังสือพิมพ์ต่อปัญหาบ้านเมือง เปรียบเสมือนเวทีแสดงความคิดเห็นทางหนังสือพิมพ์ จากกองบรรณาธิการจากผู้อ่านและผู้ชำนาญเฉพาะด้าน คุณลักษณะของหน้าบทบรรณาธิการคือความเห็นที่สัมพันธ์กับข่าว นานาทัศนะจากบุคคลหลายฝ่าย อาทิ บรรณาธิการ ผู้เขียนบทนำ คอลัมนิสต์ นักเขียนการ์ตูน หรือแม้แต่นักวิชาการ ร่วมแสดงทัศนะของตนเองเกี่ยวกับข่าวซึ่งปรากฏในหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข่าวหน้าหนึ่ง

³³ มาลี บุญศิริพันธ์, หลักการทำหนังสือพิมพ์เบื้องต้น, น. 64 – 67.

³⁴ พีระ จิระโสภณ, เอกสารการสอนชุดวิชา หลักทฤษฎีการสื่อสาร สาขาวิชา นิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, หน่วยที่ 9 -15 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529), น. 67 – 73.

โดยทั่วไปบทบรรณาธิการจะประกอบด้วยรูปแบบเนื้อหาที่สนใจ³⁵ อันได้แก่ บทบรรณาธิการเพื่อเสนอข่าวสาร แสดงข้อเท็จจริงที่ไม่ปรากฏในข่าว แสดงความคิดเห็นทั่วไป เช่น ได้แย้ง โน้มน้าว บทแสดงเชิงวิเคราะห์ภูมิหลัง บทอธิบายหรือแถลงข่าว บทให้มีส่วนร่วมหรือกระตุ้นให้เกิดการกระทำ บทแสดงความยกย่องสรรเสริญ บทบรรณาธิการเพื่อประกาศนโยบาย บทบรรณาธิการให้ความบันเทิง ตอบจดหมายของผู้อ่าน ภาพการ์ตูนล้อการเมือง สรุปความคิดเห็นจากหนังสือพิมพ์อื่น ๆ ข้อความแสดงรายชื่อกองบรรณาธิการ (Masthead) เรื่องที่น่าสนใจนำมาเสนอในบทบรรณาธิการ โดยบทบรรณาธิการในลักษณะนี้จะหยิบยกปัญหา

โฆษณา (Advertising) คือ การติดต่อสื่อสารจากผู้โฆษณาถึงเป้าหมายที่คาดว่าจะเป็นผู้ซื้อสินค้าหรือการใช้บริการนั้น ๆ โดยการติดต่อสื่อสารนั้นอาจเป็นในรูปสิ่งพิมพ์ การวาดภาพ เป็นต้น³⁶

ซึ่งการนำเสนอประเด็นในการสร้างสรรค์งานโฆษณาในการสร้างจุดขายมีอยู่มากมายด้วยกันหลายวิธี เช่น การเสนอภาพโฆษณาสินค้าเป็นตัวเอก หรือแสดงภาพสินค้าเพียงอย่างเดียว การเสนอภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นก่อนการใช้สินค้า การเสนอภาพในรูปสารคดี การเสนอภาพที่แสดงการอุปมาอุปไมย เป็นต้น³⁷

ดังนั้น ในการศึกษาการนำเสนอเนื้อหาทางด้านศิลปวัฒนธรรมในหนังสือพิมพ์ไทยรายวันในครั้งนี้อย่างจริงจังต้องการทราบว่าในหนังสือพิมพ์รายวันแต่ละฉบับ มีรูปแบบในการนำเสนอเนื้อหาและข่าวสารในด้านศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ อย่างไร ในปริมาณและความถี่จำนวนเท่าไร ซึ่งน่าจะเป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่บางประการของสื่อมวลชนที่มีต่อการนำเสนอเนื้อหาทางด้านศิลปวัฒนธรรมได้ดีมากยิ่งขึ้น

³⁵ เถกิง พันธุ์เถลิงอมร, งานบรรณาธิการ (นครศรีธรรมราช: ม.ป.ท., 2533), น. 117 – 120.

³⁶ ดาราวรรณ สุขุมลชาติ, เอกสารการสอนชุดวิชา ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสื่อสิ่งพิมพ์ สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, หน่วยที่ 8 -15 นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2545), น. 530.

³⁷ เสรี วงษ์มณฑา, กว่าจะเห็นเป็นโฆษณา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2534), น. 119 – 120.

แหล่งข่าว

คำว่า “แหล่งข่าว” (News Source) มีการตีความไว้หลากหลายความหมาย เช่น แหล่งกำเนิด ต้นตอของข่าว หรือแหล่งสาร

สิริทิพย์ ชันสุวรรณ³⁸ ได้ให้ความหมายของ “แหล่งข่าว” ว่าหมายถึง ที่มาของข่าว ข่าวบางข่าวอาจรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข่าวเดียว เช่น เจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์หรือโฆษกองค์กร หนึ่งนัดผู้สื่อข่าวมาแถลงข่าว โดยเจ้าหน้าที่ให้ข้อมูลข่าวเพียงผู้เดียว แต่บางข่าวอาจได้ข้อมูลจากหลายแหล่งข่าว เช่น การหยุดงานประท้วงของลูกจ้างแรงงาน ซึ่งหนังสือพิมพ์ต้องรายงานข่าวจากทุกด้านทุกฝ่าย หนังสือพิมพ์ต้องอาศัยข้อมูลจากหลาย ๆ แหล่ง ทั้งจากฝ่ายประท้วง ตัวแทนสหภาพแรงงาน ฝ่ายนายจ้าง ฝ่ายเจ้าหน้าที่ตำรวจ ฝ่ายรัฐบาล และอาจรวมไปถึงโรงพยาบาล หากการประท้วงมีการปะทะกันและมีผู้ได้รับบาดเจ็บหรือเสียชีวิต

สิริทิพย์ ชันสุวรรณ³⁹ ได้แบ่งแหล่งข่าวตามลักษณะที่มาของแหล่งข่าว คือ

1. แหล่งข่าวประจำ (Beat) เรียกตามภาษานักหนังสือพิมพ์ หมายถึง บัณฑิตชนหรือสถานที่ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของข่าว ผู้สื่อข่าวได้รับมอบหมายจากบรรณาธิการให้ไปติดต่อหาข่าวประจำทุกวัน ทุกสัปดาห์ ส่วนใหญ่ประจำอยู่ที่หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ
2. แหล่งข่าวพิเศษ (Volunteers) อาจมาจากความสนิทสนมเป็นการส่วนตัว อาทิ นักการเมือง ผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ หรือเจ้าหน้าที่รัฐที่เกรงว่าตนเองจะได้รับอันตรายหากเปิดเผยชื่อ จึงขอให้ผู้สื่อข่าวปกปิดชื่อ
3. แหล่งข่าวจากองค์กรข่าว (News Syndicate) องค์กรที่ตั้งขึ้นมาเพื่อขายข่าวแก่ลูกค้าสมาชิก รวมทั้งหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ หรือที่เรียกว่าสำนักข่าว (News Agency)
4. แหล่งข่าวจากสิ่งพิมพ์ (Publications) เป็นแผ่นประกาศ แถลงการณ์ ใบปลิว หรืออาจเป็นนิตยสาร วารสาร ที่เสนอเรื่องราวที่น่าสนใจ

นอกจากนี้ยังมีแหล่งข่าวในรูปของข่าวแจก (Handouts) ที่หน่วยงานประชาสัมพันธ์ของรัฐและเอกชนส่งมาให้หนังสือพิมพ์ เพื่อประชาสัมพันธ์การปฏิบัติขององค์กรตนเอง

สิริทิพย์ ชันสุวรรณ⁴⁰ มาลี บุญศิริพันธ์⁴¹ และ พิเศษฐ์ ชวาลาภวัช⁴² ได้แบ่งแหล่งข่าวตามสภาพภูมิศาสตร์ ได้แก่

³⁸ สิริทิพย์ ชันสุวรรณ, การหนังสือพิมพ์เบื้องต้น (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประกายพริก, 2539), น. 151.

³⁹ เรื่องเดียวกัน., น. 154 – 156.

1. แหล่งข่าวต่างประเทศ (Regional News Source) ได้แก่ องค์กรข่าว ที่ขายข่าวให้แก่สมาชิก ลูกค้า และหนังสือพิมพ์ในต่างประเทศ หรือที่เรียกองค์กรประเภทนี้ว่า สำนักข่าว

2. แหล่งข่าวภายในประเทศ เนื่องจากหนังสือพิมพ์เป็นสื่อมวลชนภาคเอกชน จึงมีความคล่องตัวและนโยบายที่สามารถเสนอข่าวได้อย่างเปิดกว้าง สามารถจำแนกแหล่งข่าวภายในประเทศออกได้ดังนี้

2.1 แหล่งข่าวส่วนท้องถิ่น คือ แหล่งข่าวที่วราชอาณาจักร์ไทย การบริหารงานของหนังสือพิมพ์กำหนดให้มีผู้สื่อข่าวประจำจังหวัด อำเภอ กระทิงหมู่บ้าน เรียกว่า ผู้สื่อข่าวส่วนภูมิภาค หรือผู้สื่อข่าวต่างจังหวัด

2.2 แหล่งข่าวส่วนกลาง คือ แหล่งข่าวประจำที่หนังสือพิมพ์จัดทำลงคนไว้ประจำแน่นอนตามสถานที่สำคัญทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น กระทรวง ทบวง กรม เป็นต้น

2.3 แหล่งข่าวพิเศษ แหล่งข่าวประเภทนี้หนังสือพิมพ์ไม่สามารถจะกำหนดล่วงหน้าได้ เพราะได้มาจากความสัมพันธ์ส่วนตัว สนธิสนมไม่ไว้ใจ การให้ข่าวจะไม่มีลักษณะเปิดเผยหรือถูกขอร้องไม่ให้เปิดเผยชื่อผู้ให้ข่าว

2.4 แหล่งข่าวทางโทรศัพท์ (Telephone Call) โดยผู้โทรศัพท์อาจจะเปิดเผยตัวเองหรือไม่เปิดเผย ข่าวที่บอกอาจเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้น เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม การปล้น ฯลฯ บางครั้งอาจใช้เป็นแหล่งข่าวที่บอกเบาะแสการทุจริตคอร์รัปชั่น การค้าของเถื่อน การวางแผนก่อวินาศกรรม ดังนั้นหนังสือพิมพ์จึงต้องเข้มงวดในการตรวจสอบก่อนเสมอ

2.5 แหล่งข่าวจากเอกสาร หรือข่าวแจก (Press Release) อาจได้รับโดยตรงจากหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนที่ขอความร่วมมือในการเผยแพร่ข่าวเพื่อประโยชน์ของข่าวหรือการประชาสัมพันธ์พอสมควร

2.6 แหล่งข่าวจากแผ่นประกาศ ได้แก่ แผ่นประกาศ แถลงการณ์ ใบปลิว หรือเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการพูดถึงโครงการสำคัญ ๆ

2.7 แหล่งข่าวที่ได้จากสื่อมวลชน แม้หนังสือพิมพ์จะแข่งขันในเชิงธุรกิจ แต่มีบางครั้งอาจใช้หนังสือพิมพ์เป็นแหล่งข่าว โดยอ้างถึงข้อความจากแหล่งข่าวดังกล่าวได้เช่นกัน

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน., น. 156 – 158.

⁴¹ มาลี บุญศิริพันธ์, หลักการทำหนังสือพิมพ์เบื้องต้น, น. 28 – 30.

⁴² พิเศษฐ์ ชวลาธวัช และคณะ, การรายงานข่าวชั้นสูง (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2549), น. 51 – 58.

ดังนั้น ในการศึกษาเรื่อง การนำเสนอเนื้อหาด้านศิลปวัฒนธรรมในหนังสือพิมพ์ไทยรายวัน จึงได้แบ่งประเภทของแหล่งข่าวเพื่อใช้ในการศึกษาในครั้งนี้ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ข่าวที่ทางหนังสือพิมพ์มอบหมายให้ผู้สื่อข่าวออกไปทำข่าว ข่าวแจก (Press Release) และข่าวที่ไม่สามารถระบุแหล่งข่าวได้

ทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility Theory)

การเสนอข่าวสื่อมวลชนไทยในปัจจุบัน มีอิสระและเสรีภาพภายใต้ข้อจำกัดตามบทบัญญัติในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 เป็นต้นมา มีส่วนช่วยในการกำหนดสิทธิและเสรีภาพของสื่อมวลชนไว้อย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกันการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนโดยเฉพาะสื่อหนังสือพิมพ์จะต้องอยู่ภายใต้กรอบของระบบการควบคุมตนเอง ซึ่งเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมและสร้างจิตสำนึกให้กับผู้ปฏิบัติงานในหนังสือพิมพ์และมีพื้นฐานมาจาก ทฤษฎีสื่อสารมวลชนว่าด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility Theory) ซึ่งทฤษฎีนี้ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยพัฒนามาจากทฤษฎีอิสรภาพนิยม (Liberian Theory) เพราะทฤษฎีอิสรภาพนิยมไม่เคยรับรองว่าสาธารณชนมีสิทธิรับทราบ ไม่เคยกำหนดว่าเจ้าของหนังสือพิมพ์จะต้องมีความรับผิดชอบต่อต่าง ๆ ทางศีลธรรม จึงเกิดกระแสการเรียกร้องให้สื่อมวลชนออกมาแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม ภายใต้ข้อสมมติฐานที่ว่าเสรีภาพนั้นย่อมมีพันธะต่าง ๆ ผูกพันอยู่และหนังสือพิมพ์ซึ่งมีสถานะอภิสิทธิ์ก็ต้องมีพันธะที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคม ตามหน้าที่สำคัญของสื่อมวลชนในสังคม โดยกำหนดภารกิจหลักสำหรับหนังสือพิมพ์ไว้ดังนี้⁴³

1. สนับสนุนระบบการเมืองด้วยการเสนอข่าวสาร การอภิปราย ได้แย้งเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของส่วนรวม
2. เพิ่มพูนสติปัญญาของสาธารณชนเพื่อให้มีความสามารถในการปกครองตนเอง
3. ปกป้องสิทธิต่าง ๆ ของปัจเจกชนด้วยการทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมรัฐบาล
4. สนับสนุนระบบเศรษฐกิจ คือ จัดให้ผู้ซื้อและผู้ขายสินค้าบริการมาพบกันด้วยการใช้สื่อโฆษณา
5. ให้ความบันเทิง
6. รักษาการในฐานะทางการเงินของตนเองให้มั่นคงพอ

⁴³ เฟรด เอส ซีเบอร์ท์, เรออดอร์ พีเตอร์สัน และวิลเบอร์ แชมม, ทฤษฎีสื่อสารมวลชน แปลโดย เกษม ศิริสัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513), น. 58 – 59.

แนวคิดของทฤษฎีความรับผิดชอบต่อสังคมนั้น เห็นว่าเสรีภาพย่อมมีพันธะผูกพัน ในขณะที่ทฤษฎีอิสรภาพนิยมได้ถือกำเนิดมาจากเสรีภาพในเชิงลบ เป็นเสรีภาพจากข้อกำหนดภายนอก ซึ่งตรงกันข้ามกับทฤษฎีความรับผิดชอบต่อสังคมที่มีแนวคิดของเสรีภาพในเชิงบวก โดยมองว่าผู้ประกอบการวิชาชีพสื่อมวลชนต้องมีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคม การตอบสนองต่อความต้องการต่าง ๆ ของสังคมได้เพียงใด ขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบต่อสังคมของสื่อมวลชนด้วย ดังนั้นสื่อมวลชนตามทฤษฎีนี้จะต้องมีสำนึกและตระหนักในหน้าที่ที่จะอุทิศตนเองเพื่อรับใช้สังคม อันถือว่าเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมที่ผูกพัน⁴⁴

รากฐานของทฤษฎีนี้เกิดจากความคิดของบุคคลหลายคนด้วยกัน ที่มีส่วนช่วยเสริมความคิดต่าง ๆ ประกอบเป็นทฤษฎีขึ้นมา เป็นแนวคิดของฝ่ายอังกฤษและอเมริกา ต่อมาทางอังกฤษได้มีการจัดตั้งสภาการหนังสือพิมพ์ (General Council of the Press) เพื่อสนับสนุนให้วงการหนังสือพิมพ์เกิดความสำนึกในความรับผิดชอบต่อสาธารณชน โดยมีหน้าที่สำคัญคือการประสานและประสานการกระทำต่าง ๆ ที่ไม่สมควรของหนังสือพิมพ์ และดำเนินการสืบสวนคำร้องเรียนต่าง ๆ เพื่อหาทางขจัดและแก้ไข

ทางด้านสหรัฐอเมริกาได้มีเจ้าของหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น หนังสือพิมพ์ Post Dispatch แห่งเมืองเซนต์หลุยส์ หนังสือพิมพ์ Courier-Journal แห่งเมืองหลุยส์วิลล์ หนังสือพิมพ์ Journal แห่งเมืองมิลวอกกี กลุ่มหนังสือพิมพ์เคอเวลล์ (Coeles) แห่งรัฐไอโอวาและมินิโซตาเป็นกลุ่มที่มีความรู้สึกรุนแรงในเรื่องความรับผิดชอบต่อชุมชนที่ตนรับใช้ ต่อมาผู้ร่างรัฐธรรมนูญของรัฐบาลกลางสหรัฐฯ ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ เพื่อรับรองเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ ทำให้หนังสือพิมพ์กลายเป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้การควบคุมของผู้เป็นเจ้าของเพียงไม่กี่ราย และมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางขึ้น สื่อมวลชนโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์จึงตกเป็นเป้าในการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก ทำให้บรรดาเจ้าของหนังสือพิมพ์ได้มีการพูดถึงหน้าที่ต่าง ๆ ที่จะต้องค้ำชูกันไปกับสถานะอันทรงอิทธิฤทธิ์ของหนังสือพิมพ์ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ บุคคลสำคัญคนหนึ่งคือ โจเซฟ พูลิตเซอร์ (Joseph Pulitzer) ได้แสดงความคิดเห็นไว้ในวารสาร North American Review เมื่อปี พ.ศ.2447 ว่า

สิ่งที่จะช่วยให้กิจการวารสารศาสตร์รอดพ้นจากการตกเป็นทาสของผลประโยชน์ต่าง ๆ ทางธุรกิจซึ่งไผ่หาแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวอันเป็นปฏิบัติต่อสวัสดิการของส่วนรวม ก็คืออุดมคติอันสูงสุด ความห่วงใยอย่างจริงจังในอันที่จะปฏิบัติในสิ่งที่

⁴⁴ สิริทิพย์ ชันสุวรรณ, การหนังสือพิมพ์เบื้องต้น, น. 151.

ถูกต้อง การมีความรอบรู้อย่างแน่นนอนในปัญหาต่าง ๆ ที่จักต้องเผชิญ และความรู้อีกอย่างจริงใจในความรับผิดชอบทางศีลธรรม⁴⁵

อย่างไรก็ตาม องค์การหลักที่ทำให้แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ก็คือการก่อตั้งคณะกรรมการเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ (Commission on the Freedom of the Press) ในสหรัฐอเมริกา เมื่อปี ค.ศ.1947 ได้จัดทำรายงานออกมาชื่อว่า “สื่อมวลชนที่มีเสรีภาพและความรับผิดชอบต่อสังคม” (A Free and Responsible Press) ในรายงานฉบับนี้ได้กำหนดภารกิจหลักของสื่อมวลชนในการทำให้ความขัดแย้งในสังคมเปลี่ยนจากการใช้ความรุนแรงมาเป็นการใช้เหตุผลในการโต้แย้ง และกำหนดหน้าที่ของสื่อมวลชนเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมไว้เช่น⁴⁶

- สื่อมวลชนจะต้องเสนอรายงานเหตุการณ์ที่เป็นจริง เข้าใจได้ และเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ประจำวันในลักษณะที่มีความหมายเป็นที่เข้าใจของประชาชน
- สื่อมวลชนจะต้องสร้างเวทีแห่งการแสดงและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- สื่อมวลชนควรจะให้ภาพตัวแทนของคนทุก ๆ กลุ่มในสังคม
- สื่อมวลชนควรจะช่วยในการนำเสนอเป้าหมายและคุณค่าของสังคมอย่างชัดเจน
- สื่อมวลชนควรทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในแต่ละวันได้อย่างเต็มที่

ทฤษฎีนี้ถือว่ามนุษย์ในฐานะที่ดำรงอยู่ในสังคม ย่อมมีหน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์อื่น ๆ เพื่อผลประโยชน์ต่าง ๆ ของสังคม ดังนั้นการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ในการแสดงออกจึงไม่เพียงพอ เราจำต้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนพลเมืองด้วย ทำให้เสรีภาพและความรับผิดชอบต่อสังคมจะต้องควบคู่ไปด้วยกัน สื่อมวลชนไม่สามารถที่จะใช้เสรีภาพได้โดยไร้ขอบเขตปราศจากความรับผิดชอบต่อสังคม⁴⁷

⁴⁵ เฟรด เอส ซีเบอร์ท์, เกออดอร์ พีเตอร์สัน และวิลเบอร์ แชมม, ทฤษฎีสื่อสารมวลชน, น. 59- 66.

⁴⁶ ประมว สตะเวทิน, การสื่อมวลชน กระบวนการและทฤษฎี (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2541), น. 190.

⁴⁷ เฟรด เอส ซีเบอร์ท์, เกออดอร์ พีเตอร์สัน และวิลเบอร์ แชมม, เรื่องเดิม, น. 75.

McQuail⁴⁸ ได้ระบุลักษณะสำคัญ ๆ ของทฤษฎีความรับผิดชอบต่อสังคมของสื่อมวลชนดังนี้ คือ

- สื่อมวลชนต้องมีพันธกิจอันพึงปฏิบัติต่อสังคมเจ้าของสื่อควรจะเป็นมหาชน
- ข่าวสารของสื่อจะต้องเป็นเรื่องจริง ถูกต้อง ยุติธรรม ตรงไปตรงมา และสอดคล้องต้องกัน
- สื่อต้องทำหน้าที่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนทัศนะอันหลากหลาย
- สื่อควรจะต้องมีเสรีภาพภายใต้การควบคุมตัวเอง
- สื่อจะต้องปฏิบัติงานตามหลักจรรยาบรรณและมาตรฐานของวิชาชีพ
- ในบางสถานการณ์ สังคมอาจจำเป็นต้องเข้าไปแทรกแซงการทำงานของสื่อเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม

ทฤษฎีนี้จึงประยุกต์ทฤษฎีความรับผิดชอบต่อสังคมให้เข้ากับสถานการณ์ในประเทศกำลังพัฒนา แต่ความรับผิดชอบต่อสังคมในแนวนี้ถูกกำหนดให้เน้นที่การเข้าไปมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยตรง และได้รวมเอาการสร้างชาติและรักษาอธิปไตยด้านต่าง ๆ ในลักษณะชาตินิยมผสมผสานเข้าไปด้วย ซึ่งในความเป็นจริงผู้บริหารประเทศจะต้องกำหนดนิเทศนโยบายที่จะสามารถชักชวนสื่อมวลชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกับกระบวนการพัฒนาอีกด้วย

ประเทศไทยเราเองเป็นประเทศที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างมากมาย รวมทั้งมีแนวคิดและภูมิปัญญาที่รังสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่โบราณ ดังนั้นสื่อหนังสือพิมพ์ในระบอบการปกครองนี้จึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแพร่เนื้อหาข่าวสารทางด้านศิลปวัฒนธรรม เพื่อการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจให้แก่ประชาชน โดยกำหนดแนวทางการนำเสนอของตนให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลเพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของชาติให้ยืนยงคงอยู่สืบต่อไป

⁴⁸ กาญจนา แก้วเทพ, ทฤษฎีและแนวทางการศึกษาสื่อมวลชน (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แบรินด์เอจ จำกัด, 2547), น. 102 – 103.

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อิสริย์ อชพงศ์สิน⁴⁹ ศึกษาเรื่อง “บทบาทนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในการสื่อสารด้านศิลปวัฒนธรรมไทย” เป็นการศึกษาการทำหน้าที่ของนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในการเป็นสื่อเพื่อนำเสนอเนื้อหาด้านศิลปวัฒนธรรมไทย ที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ถูกละเลยจากคนส่วนใหญ่ หรือเนื้อหาของบทความที่เปิดประเด็นในผู้อ่านได้ถูกคิด ตั้งคำถามกับประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งในวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา และสัมภาษณ์เชิงลึกจากบรรณาธิการนิตยสาร กลุ่มผู้อ่านที่เป็นผู้ติดตามอ่านต่อเนื่อง 10 ปีขึ้นไป และกลุ่มผู้อ่านที่เป็นอาจารย์สอนด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี อีกทั้งทำการสนทนากลุ่ม ผู้อ่านที่เป็นนักศึกษาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ด้วย

ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาของนิตยสารมีความสอดคล้องกับนโยบายของบรรณาธิการและความต้องการของผู้อ่าน โดยเฉพาะบทบาทในการแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์ นำเสนอประเด็นใหม่ ๆ ทางประวัติศาสตร์ รองลงมาคือบทบาทให้ข่าวสารด้านศิลปวัฒนธรรม บทบาทสะท้อนความคิดเห็นผู้รับสาร และบทบาทในการปลูกจิตสำนึกตระหนักถึงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ตามลำดับ โดยมีการนำเสนอเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีให้เป็นรูปแบบชาวบ้าน เพื่อเอื้อให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้เหล่านั้นอย่างต่อเนื่อง

สำหรับเนื้อหาศิลปวัฒนธรรมไทยทั้ง 9 ประเภทนั้นพบว่า เนื้อหาที่นำเสนอมากที่สุด ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม คือ ประวัติศาสตร์ รองลงมาคือ โบราณวัตถุ โบราณสถานและศิลปวัตถุ ภาษาและวรรณกรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญาไทย ศิลปการแสดงและการละเล่นพื้นบ้าน ตามลำดับ

จากผลการศึกษาของอิสริย์ นี้ ทำให้ทราบว่านิตยสารศิลปวัฒนธรรมนี้จะเน้นการนำเสนอเนื้อหาในเรื่องของประวัติศาสตร์ไทยเป็นส่วนใหญ่ และส่วนมากมุ่งหวังในการนำเสนอประเด็นทางประวัติศาสตร์ใหม่ ๆ โดยมุ่งหวังเพื่อพัฒนานิตยสารนี้ให้กลายเป็นเสมือนตำราออกระบบและพัฒนาองค์ความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมไม่ให้หยุดนิ่ง

วัฒน์ ภูวทิศ⁵⁰ ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทหนังสือพิมพ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย” โดยวิเคราะห์จากหนังสือพิมพ์ไทยรายวัน 6 ฉบับ ได้แก่ ไทยรัฐ เดลินิวส์ ข่าวสด

⁴⁹ อิสริย์ อชพงศ์สิน, “บทบาทนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในการสื่อสารด้านศิลปวัฒนธรรมไทย,” น. บทคัดย่อ.

⁵⁰ วัฒน์ ภูวทิศ, “การวิเคราะห์บทบาทหนังสือพิมพ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย,” น. บทคัดย่อ.

มติชน สยามรัฐ และผู้จัดการรายวัน ผลการศึกษาพบว่า หนังสือพิมพ์สยามรัฐนำเสนอเนื้อหาทางวัฒนธรรมไทยมากที่สุด รองลงมา ได้แก่ เดลินิวส์ มติชน ผู้จัดการรายวัน ไทยรัฐ และข่าวสดตามลำดับ โดยเนื้อหาที่นำเสนอมากที่สุดเกี่ยวกับ ศิลปกรรมไทย และภาษาไทยมากที่สุด นอกจากนี้ในช่วงก่อนปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย (1 มกราคม – 30 สิงหาคม พ.ศ. 2536) หนังสือพิมพ์มีบทบาทเป็นผู้แจ้งข่าวสาร แต่หลังปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย (1 มกราคม – 30 สิงหาคม พ.ศ. 2537) หนังสือพิมพ์มีบทบาทเป็นผู้ให้การสนับสนุนและร่วมมือ

จากผลการศึกษาของวัฒนีย์ ทำให้ทราบถึงบทบาทของสื่อสิ่งพิมพ์ในการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย โดยมีนโยบายของรัฐบาลเข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำงานของสื่อมวลชน และการศึกษาในครั้งนี้ได้ทำให้ทราบว่าในช่วงปีดังกล่าว หนังสือพิมพ์รายวันของไทยมีบทบาทและหน้าที่อย่างไรในการสื่อสารด้านศิลปวัฒนธรรมไทย

ชยาพร เพชรโพธิ์ศรี⁵¹ ศึกษาเรื่อง “กระบวนการเลือกและนำเสนอความเป็นไทยในนิตยสารสวัสดี” พบว่า สถาบันพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ประเพณีไทย และวิถีชีวิตไทย ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ภาษาไทย วรรณกรรม และลักษณะเด่นของคนไทย นับเป็นการให้ความหมายของ ความเป็นไทย กระบวนการผลิตความเป็นไทย ประกอบด้วย 4 มิติ คือ 1) ความเป็นไทยที่ได้รับการคัดเลือกในส่วนต่าง ๆ ของนิตยสารขึ้นอยู่กับโครงสร้างของนิตยสาร ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ส่วนคือ ส่วนนำ คอลัมน์ประจำ บทความ และหน้าโฆษณาของการบินไทย 2) ที่มาของการเลือกนำเสนอความเป็นไทย ได้แก่ บรรณาธิการ นักเขียน ช่างภาพ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องของบริษัทการบินไทยและบริษัทโฆษณา 3) เกณฑ์ในการเลือกนำเสนอความเป็นไทยสามารถสรุปเป็นประเด็นหลัก ๆ คือ ประเด็นที่ไม่ใช่ด้านลบเกี่ยวกับประเทศไทย ความเป็นไทยที่เป็นรูปธรรม การมีส่วนร่วมของชาวต่างประเทศ ประเด็นที่ไม่ใช่การเมือง และความเป็นไทยที่ส่งเสริมการขาย 4) ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจเลือก คือ คณะกรรมการของนิตยสารสวัสดี

จากผลการศึกษาของชยาพร นี้ ความเป็นไทยในนิตยสารสวัสดีนั้น โดยมากจะเน้นที่เนื้อหาที่สถาบันหลักของประเทศ และประเพณีที่สำคัญ ๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง สงกรานต์ เพื่อส่งเสริมการขายและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในประเทศไทย ดังนั้นความเป็นไทยที่ชาวต่างประเทศรับรู้ผ่านนิตยสารสวัสดีจึงเป็นเพียงมุมมองเท่านั้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าสื่อมีบทบาทสำคัญในการกำหนดภาพของความเป็นไทยให้ผู้อ่านหรือผู้รับสารได้รับรู้

⁵¹ ชยาพร เพชรโพธิ์ศรี, “กระบวนการเลือกและนำเสนอความเป็นไทยในนิตยสารสวัสดี,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), น. บทคัดย่อ.

งานวิจัยที่ผ่านมาทั้ง 3 ฉบับเป็นเสมือนแนวทางในการกำหนดขอบข่ายและประเด็นการศึกษาสำหรับประเด็นการนำเสนอเนื้อหาด้านศิลปวัฒนธรรมไทยในหนังสือพิมพ์ไทยรายวันในครั้งนี้

ชำนาญกหอสมุด